

УДК 599.742.42(477)

ЗНАХІДКИ ТХОРА СТЕПОВОГО (*MUSTELA EVERSMANNI* LESSON, 1827) В УКРАЇНІ: ОГЛЯД ЗООЛОГІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ

Сергій Філіпенко

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
Львівський національний університет імені Івана Франка
E-mail: serjfil88@gmail.com

Records of the Steppe Polecat (*Mustela evermanni* Lesson, 1827) in Ukraine: Review of Zoological Collections. — Filipenko, S. — Data on the availability of *Mustela evermanni* specimens in the collections of zoological museums of Ukraine are presented. Collection catalogues of 8 zoological museums of Ukraine have been analyzed. On the overall, zoological museum collections included 182 samples of the steppe polecat. 165 samples were collected in Ukraine. Most specimens of *Mustela evermanni* were collected in the steppe zone of Ukraine, and 108 polecat specimens (65 % of specimens within the territory of Ukraine) were collected in 1950–1959. Most specimens of the steppe polecat, namely 100 samples, were collected in Luhansk region (Striltsivskyi steppe). Heorhii Modin was the most productive collector: he collected 86 samples of the steppe polecat.

Key words: *Mustela evermanni*, zoological collections, distribution, Ukraine.

Знахідки тхора степового (*Mustela evermanni* Lesson, 1827) в Україні: огляд зоологічних колекцій. — Філіпенко, С. — Узагальнено інформацію щодо колекційних зразків виду *Mustela evermanni* з території України, які зберігаються в колекціях зоологічних музеїв. Проаналізовано каталоги колекцій 8 зоологічних музеїв України. На даний момент в колекціях зберігається 182 зразків тхора степового, 165 з яких здобуто в Україні. Протягом 1950–1959 рр. здобуто 108 екземплярів (65 % зразків здобутих на теренах України) даного виду. Більшість місць, де здобуто цю тварину, знаходяться в межах степової зони України. Найбільше тхорів здобуто в Луганській області (Стрільцівський степ) — 100 колекційних зразків. Серед колекторів слід відзначити ім'я Георгія Модіна, який зібрав 86 екз. тхора.

Ключові слова: *Mustela evermanni*, зоологічні колекції, поширення, Україна.

Вступ

Зоологічні колекції — одне із основних джерел дослідження тих видів тварин, що охороняються законом. Дослідження колекцій дає нам змогу отримувати дані про поширення того чи іншого виду, його морфологічні особливості та мінливість, зміни чисельності виду (хоча б частково) в різні періоди часу тощо. Особливо цінними в зоологічних колекціях є зібрання видів, які мають найвищі охоронні категорії та статуси, адже дослідження таких видів, в основному, можливе тільки за колекційними зразками.

Тхір степовий (*Mustela evermanni*) — вид, що підлягає охороні на території України зі статусом «зникаючий» (Червона..., 2009). Є одним із небагатьох видів, занесених на сторінки всіх трьох видань Червоної книги України (Порівняння..., 2014). Тому популяції цього виду потребують постійного моніторингу та охорони в Україні.

Мета нашої роботи — огляд колекційних зразків та аналіз поширення степового тхора в різні періоди часу на території України за даними колекцій зоологічних музеїв.

Матеріал та методика

В роботі використано каталоги провідних зоологічних музеїв України (Царик та ін., 2000; Шевченко, 2007; Затушевський та ін., 2010). Крім опублікованих каталогів також використано карткові каталоги деяких музеїв, публікації, в яких вказано на колекційні зразки (Загород-

нюк, Коробченко, 2008), та повідомлення колег-зоологів. Акроніми назв колекцій у тексті прийнято згідно праці І. Загороднюка та І. Шидловського (2014). Аналізувалися лише зразки, здобуті на території України.

У роботі узагальнено інформацію щодо колекційних зразків виду *Mustela eversmanni*, які зберігаються в колекціях зоологічних музеїв України. Нами опрацьовано дані з наступних зоологічних музеїв: ДПМ (Львів), ЗМД (Львів), ЗМКУ (Київ), ЗМЛГ (Луганськ), ЗМУЖУ (Ужгород), ЗМЧУ (Чернівці), МПХУ (Харків), ННПМ (Київ) (табл. 1).

Результати та обговорення

Розподіл зразків за колекціями

Зразки розподілені наступним чином (табл. 1).

Загалом в зоологічних колекціях, які охоплені в роботі, зберігається 182 зразки виду *Mustela eversmanni* з чотирьох країн. Серед них: 165 колекційних зразків з України, 10 — з Росії, 3 — з Казахстану, 2 — з Молдови та ще 2 зразки без етикеток. Майже всі зразки, а саме 171 екземпляр, зберігаються у двох київських музеях — Національному науково-природничому музеї НАН України (відділ зоології) та в Зоологічному музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

В колекціях музеїв ЗМУЖУ (Ужгород) та ЗМЧУ (Чернівці) тхір степовий взагалі не представлений, хоча факти перебування даного виду в межах Закарпатської та Чернівецької областей підтверджено літературними даними (Абеленцев, 1968; Волох, 2004).

Географія знахідок

Щодо розподілу знахідок за територіальним принципом, то зразки розподілені наступним чином: найбільшу кількість тварин здобуто на Луганщині в Стрільцівському степу — 100 зразків, що становить 60 % усієї кількості, найменше — в Полтавській, Чернівецькій та Чернігівській областях — по одному зразку (табл. 2). Ймовірно, це пов'язано з загальним поширенням даного виду, який віддає перевагу степовим ділянкам.

Нами на мапі України позначені всі точки, де здобували тхора степового (рис. 1). Більшість точок лежить саме в степовій зоні.

Таблиця 1. Загальна кількість зразків *Mustela eversmanni* в колекціях зоологічних музеїв України

Table 1. The total number of *Mustela eversmanni* specimens in the collections of zoological museums of Ukraine

Музей (акронім, повна назва і місто)	Зразків з території України	Всього зразків
ДПМ — Державний природознавчий музей НАН України (Львів)	4	4
ЗМД — Зоологічний музей Львівського національного університету імені І. Франка (Львів)	2	4
ЗМКУ — Зоологічний музей Київського національного університету імені Т. Шевченка (Київ)	43	43
ЗМЛГ — Зоологічний музей Луганського національного університету імені Т. Шевченка (Луганськ)	0	1
ЗМУЖУ — Зоологічний музей Ужгородського національного університету (Ужгород)	0	0
ЗМЧУ — Зоологічний музей Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича (Чернівці)	0	0
МПХУ — Музей природи Харківського національного університету імені В. Каразіна (Харків)	0	2
ННПМ — Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)	116	128
<i>Разом</i>	165	182

Таблиця 2. Розподіл зразків *Mustela eversmanni* за областями
 Table 2. Distribution of *Mustela eversmanni* samples by regions

Область	Кількість зразків	Область	Кількість зразків
Дніпропетровська	5	Одеська	18
Донецька	4	Полтавська	1
Запорізька	4	Харківська	7
Київська	3	Херсонська	15
Луганська	100	Чернівецька	1
Львівська	4	Чернігівська	1
Миколаївська	2	<i>Разом</i>	165

Всі точки лежать в межах ареалу виду в Україні. Межі ареалу визначені нами на основі аналізу деяких праць (Абеленцев, 1968; Волох, 2004; Червона..., 2009) та веб-ресурсів (Tikhonov et al., 2008; Хорь..., 2014). Важливо зазначити, що в жодній з колекцій немає зразків з території АР Крим, де за деякими джерелами спостерігається доволі чисельна та стабільна популяція тхора (Волох, 2004; Товпинец, Евстафьев, 2005). Крім того, Крим — єдина адміністративна одиниця півдня України, яка не представлена зразками даного виду в колекціях.

Кадастр знахідок

Нижче наведено кадастр всіх точок де здобували тхора степового та кількість зразків з кожного місця. До кадастру внесено також два зразки здобуті в АР Крим, які зберігаються при Українській протичумній станції у м. Сімферополь (далі КПС). Фото зразків з етикетками (два черепи) та коментарі про ці зразки нам люб'язно надані А. Дулицьким. Дане зоологічне зібрання не зареєстровано як зоологічна колекція, тому наводиться як доповнення до кадастру знахідок.

Давні зразки (1910–1970 рр.): ♦ Дніпропетровська обл.: n = 5 (ННПМ), 1936, Верхньодніпровський р-н, смт. Новомиколаївка; ♦ Донецька обл.: n = 1 (ННПМ), 1926, окол. м. Маріуполь; n = 2 (ННПМ), 1950 та 1951, Новоазовський р-н, Хомутовський степ; ♦ Запорізька обл.: n = 1 (ННПМ), 1964, Мелітопольський р-н; n = 2 (ННПМ), 1925, Приазовський р-н; n = 1, 1930-ті рр., без зазначення детальнішої географічної прив'язки; ♦ м. Київ: n = 2 (ННПМ), 1948 та 1964, окол. м. Київ; ♦ Луганська обл.: n = 100 (59 ННПМ, 39 ЗМКУ, 2 ДПМ), 1914–1951, Міловський р-н, Стрільцівський степ; ♦ Львівська обл.: n = 1 (ДПМ), 1952, м. Львів; n = 1 (ЗМД), 1956, Пустомитівський р-н, м. Щирець; n = 1 (ДПМ), 1914 Радехівський р-н, с. Оглядів; n = 1 (ЗМД), без дати та детальнішої географічної прив'язки; ♦ Миколаївська обл.: n = 1 (ННПМ), 1951 Казанківський р-н; n = 1 (ННПМ), 1927, без детальнішої географічної прив'язки; ♦ Одеська обл.: n = 3 (ННПМ), 1948, Арцизький р-н, с. Надеждівка; n = 1 (ННПМ), 1955, Білгород–Дністровський р-н; n = 1 (ННПМ), 1961, окол. м. Одеса; n = 2 (ННПМ), 1954, Саратовський р-н; n = 2 (ННПМ), 1948 та 1954, Тарутинський р-н, с. Бородіно та с. Березино; n = 3 (ННПМ), 1954, Ширяївський р-н; n = 3 (ННПМ), 1910, 1913 та 1961, без зазначення детальнішої географічної прив'язки; ♦ Полтавська обл.: n = 1, 1952, Полтавський р-н, с. Супрунівка; ♦ Харківська обл.: n = 1 (ННПМ), 1921, Зміївський р-н, оз. Лиман; n = 1 (ННПМ), 1923, Ізюмський р-н, с. Комарівка; n = 2 (ННПМ), 1937 та 1938, Лозівський р-н, окол. м. Лозова; n = 2 (ННПМ), 1915, та зразок без зазначення дати Печенізький р-н, смт. Печеніги; n = 1 (ННПМ), 1937, окол. м. Харків; ♦ Херсонська обл.: n = 10 (ННПМ), 1959–1970, Голопристанський р-н, Чорноморський заповідник, Потіївка; n = 2 (ННПМ), 1962, Великоолександрівський р-н, с. Мала Олександрівка; n = 1 (ЗМКУ), 1952, Скадовський р-н; n = 1 (ННПМ), 1923, Чаплинський р-н, Асканія-Нова; ♦ Чернівецька обл.: n = 1 (ННПМ), 1910, Хотинський р-н, окол. м. Хотин; ♦ Чернігівська обл.: n = 1 (ННПМ), 1926, Ніжинський р-н.

Сучасні знахідки (1971–1999 рр.): ♦ Донецька обл.: n = 1 (ЗМКУ), 1973, Володарський р-н, заповідник «Кам'яні могили»; ♦ Київська обл.: n = 1 (ЗМКУ), 1975, без зазначення детальнішої географічної прив'язки; ♦ Одеська обл.: n = 3 (ННПМ), 1975, без зазначення детальнішої географічної прив'язки; ♦ Херсонська обл.: n = 1 (ННПМ), 1999, Генічеський р-н; ♦ АР Крим: n = 1 (КПС), 1982, Джанкойський р-н, с. Передмістне; n = 1 (КПС), 1988, Красноперекопський р-н, м. Рисове.

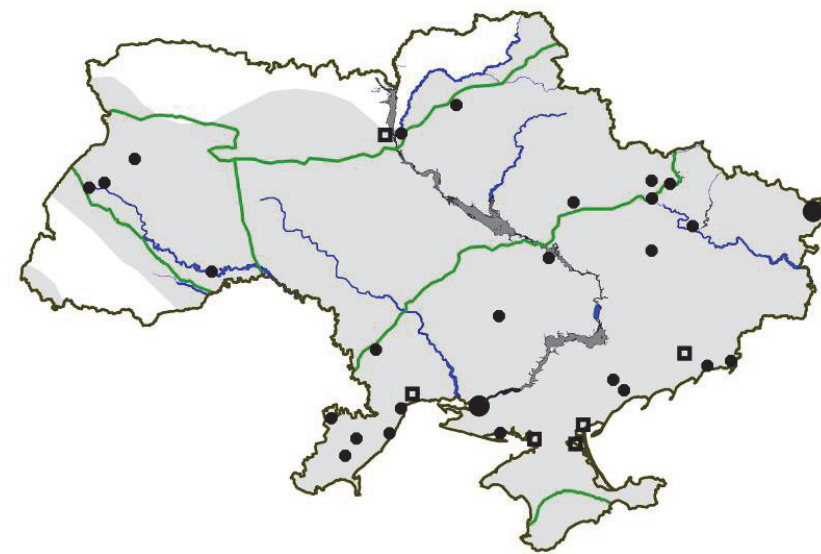

Рис. 1. Місця добування та ареал тхора степового в Україні (за матеріалами зоологічних колекцій).

Fig. 1. Samples localities and range of the steppe polecat in Ukraine (according to materials of zoological collections).

● — місця, де здобуто тхора до 1970 р. включно;
 ● — місця, де здобуто 10 і більше екземплярів;
 ■ — місця, де здобуто тхора після 1970 р.

Аналіз наповнення колекцій у часі

Для аналізу змін обсягу колекцій у часі весь доступний матеріал розбито на три групи відповідно до трьох часових проміжків, які відповідають трьом основним періодам уваги дослідників до вивчення хижих ссавців в Україні:

- 1) 1910–1939 рр. — від зборів О. Браунера до праці О. Мигуліна (Мигулін, 1938);
- 2) 1940–1969 рр. — період пов'язаний з підготовкою огляду В. Абеленцева про родину куніцевих в серії «Фауна України» (Абеленцев, 1968) та праці К. Татаринова «Звірі західних областей України» (Татаринов, 1956);
- 3) 1970 р. до сьогодні — сучасний період, коли планових досліджень даного виду не відбувається і до рук зоологів він потрапляє випадково, зокрема й тому, що з 1980 р. його включено до Червоної книги України (Порівняння..., 2014).

Всі періоди, окрім останнього, мають однаковий інтервал часу. Перші два періоди характеризуються виходом у світ монографічних зведень, в яких є дані щодо зразків *Mustela eversmanni* в зоологічних колекціях України (Мигулін, 1938; Абеленцев, 1968). До речі, автори цих публікацій є також і колекторами деяких зразків даного виду. Так, О. Мигулін є колектором 8 екз. *Mustela eversmanni* з території України, а В. Абеленцев — 28 екз.

Розподіл разків у часі виглядає наступним чином: 1910–1939 рр. — 29 зразків; 1940–1969 рр. — 125 зразків; 1970–сучасність — 8 зразків. Можемо бачити, що лівову частку всіх колекційних зразків, а це 125 екз., здобуто в період з 1940 р. до 1969 р. включно.

На початку 1980-х років вид було внесено до першого видання Червоної книги України (Червона..., 1980). З цим фактом, в першу чергу, пов'язано зменшення потрапляння зразків до колекцій, починаючи з 1980-х рр. Проте поточна ситуація дійсно непростя. Вид не знаходять і тим паче не відловлюють навіть досвідчені мисливці і промисловики, що спеціалізуються на хижих та бабаках.

Розподіл даних у часі проаналізовано шляхом розбивки даних про роки здобу зразків степового тхора за десятиліттями (рис. 2).

Як видно з графіку, кількість здобутих зразків майже за кожне з десятиліть приблизно однакова. Виділяються лише 1950-ті роки, коли було здобуто найбільшу кількість зразків, та сучасний період, починаючи з 1980 р., впродовж якого до колекцій потрапив лише один зразок. Відсутність зразків степового тхора в зоологічних колекціях, починаючи з 1980-х рр., перш за все, пов'язана з включенням цього виду до першого видання та обох наступних видань Червоної книги України.

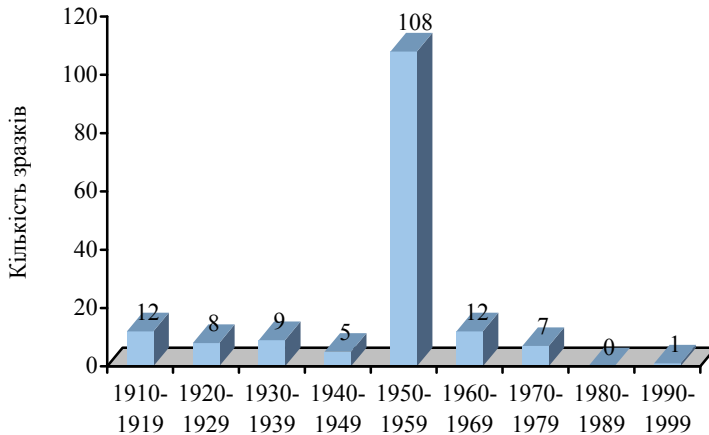

Рис. 2. Розподіл кількості колекційних зразків *Mustela eversmanni* за роками збору.

Fig. 2. Distribution of collected samples of *Mustela eversmanni* by years.

Що ж до ситуації у 1950-х роках, протягом яких зібрано 108 зразків, то навряд це пов'язано зі сплеском чисельності популяції тхора, тим паче враховуючи те, що 85 екз. здобув один колектор в одній точці. Якщо відкинути ці 85 зразків, то в цілому графік вирівняється з невеликою варіацією кількості зразків за кожне десятиліття від середнього значення. Скоріш за все, така велика кількість здобутих тхорів пов'язана з діяльністю головного їх колектора — Георгія Модіна. Він цілеспрямовано проводив відлови тхорів через те, що вони полювали на бабаків, охороною яких він займався в Стрільцівському степу (Загороднюк, 2014).

В огляді стану популяції тхора степового в Україні А. Волох відзначає суттєвий спад чисельності *Mustela eversmanni* у 1953–1960 рр. Автор пов'язує з руйнацією біотопів, зокрема із розорювання земель (Волох, 2004). Значне скорочення чисельності виду, звісно, відобразилося і на представленості тхора в зоологічних колекціях до 1953 р. включно та після цього. Так, до 1953 р. (включно) в Україні здобуто 127 екз., а після — 36.

Очевидно, що представленість виду в колекціях не є надійною вказівкою на чисельність того чи іншого виду, оскільки на це впливає багато факторів, не пов'язаних з природними процесами в популяціях. Але все ж таки, представленість виду в колекціях та відносну чисельність популяції в природі виду можна порівнювати, якщо аналізувати велику територію та великий проміжок часу, впродовж якого різні колектори накопичували матеріал, оскільки тут вступають в силу закон великих чисел, і (особливо за відсутності інших критеріїв) зміни частки виду в колекціях можна розглядати як оцінку його рясноти (Загороднюк, Ткач, 1996).

Колектори

Серед колекторів слід виділити такі прізвища: Г. Модін — 86 зразків (85 зразків з Луганщини та ще один з Донеччини), В. Абеленцева — 28 зразків (всі з України), О. Браунер — 13 зразків (11 з України та 2 з Молдови), О. Мигулін — 9 зразків (8 з України та 1 з Росії) та Н. Дюков — 6 зразків (4 — Україна, 2 — Росія). Загалом, дякуючи цим зоологам, у колекціях зібрано 142 екз. степового тхора, що становить 81 % від загальної кількості всіх відомих зразків цього виду, та 137 зразків зі 162 з території України.

Цікаво, що 85 зразків зі 125 здобуто Г. Модіним на території Луганщини в Стрільцівському степу в період 1950–1951 рр. Тобто 51 % всіх колекційних зразків, які збиралися майже 100 років (найдавніший зразок — 1910 р., а останній зібрано 1999 р.), зібрано однією людиною та в одному місці за два роки.

Останній у часі відомий нам колекційний зразок тхора степового здобуто 1999 р. А. Волохом у Херсонській обл., Генічеський р-н (череп № 14990 в колекції ННПМ). Найдавніші зразки представлені двома тушками тхорів спиртової фіксації, здобутих О. Браунером в 1910 р., вони зберігаються в колекції ННПМ: 1) інв. № 96 — Чернівецька обл., окол. м. Хотин — V.1910 р.; 2) інв. № 98 — Одеська обл. — 1910 р.

Висновки

1. Найбільше зразків тхора степового здобуто на території Луганської обл. (Стрільцівський степ) — 100 колекційних зразків, а найменше — в Полтавській, Чернівецькій та Чернігівській обл. — по 1 зразку.

2. Загалом в представлених в роботі колекціях зоологічних музеїв зберігається 182 зразки виду *Mustela eversmanni*, з яких 165 здобуто в Україні.

3. У період 1950–1959 рр. здобуто 108 екз. (65 % від загальної кількості зразків тхора), і лише 1 екз. здобуто після 1980 року.

4. Найбільшу колекцію тхора степового зібрав Г. Модін — 86 зразків, наступними значимими колекторами тхора степового є В. Абеленцев (28 зразків) та О. Браунер (13 зразків).

Подяки

Автор щиро дякує І. В. Загороднюку (ННПМ НАН України) за ідею цієї статті, Н. М. Черемних (ДПМ НАН України), А. А. Крону (Зоологічний музей Ужгородського університету) та А. І. Дулицькому (Сімферополь) за інформацію про наявні колекційні зразки; І. В. Шидловському (Зоологічний музей Львівського національного університету імені Івана Франка) за цінні коментарі та зауваження щодо цієї роботи.

Література

- Абеленцев, В. І. Куницеві. — Київ : Наукова думка, 1968. — 280 с. — (Фауна України; Том 1, вип. 3).
- Волох, А. М. Сучасний стан популяції степового тхора (*Mustela eversmanni* Lesson, 1827) в Україні // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія біологія. — 2004. — Вип. 15. — С. 105–109.
- Загороднюк, І. Георгій Модін та колекційні зразки ссавців у теріологічних колекціях зі сходу України // Зоологічні колекції та музеї / Нац. наук.-прир. музей НАН України. — Київ, 2014. — С. 113–114.
- Загороднюк, І., Коробченко, М. Раритетна теріофауна східної України: її склад і поширення рідкісних видів // Раритетна теріофауна та її охорона. — Луганськ, 2008. — С. 107–156. — (Праці Теріологічної Школи; Вип. 9).
- Загороднюк, І. В., Ткач, В. В. Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (Chiroptera) на території України // Доповіді НАН України. — 1996. — № 5. — С. 136–142.
- Загороднюк, І., Шидловський, І. Акроніми назв найбільших зоологічних колекцій України при позначеннях зразків // Зоологічні колекції та музеї / Нац. наук.-прир. музей НАН України. — Київ, 2014. — С. 33–43.
- Затушевський, А. Т., Шидловський, І. В., Закала, О. С. та ін. Каталог колекцій ссавців Зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка. — Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010 — 442 с.
- Мигулін, О. О. Звірі УРСР (матеріали до фауни). — Київ : Вид-во АН УРСР, 1938. — 456 с.
- Хорь степной // Позвоночные животные России. — 2014. — <http://www.sevin.ru/vertebrates>.
- Порівняння видань Червоної книги України тваринний світ. Ссавці // Портал «Природа України» / Designed by: A. Grachev. — 2010–2014. — <http://nature.land.kiev.ua/animals6-6.html>.
- Татаринов, К. А. Звірі західних областей України (матеріали до вивчення фауни західних областей УРСР). — Київ : Вид-во АН УРСР, 1956. — 188 с.
- Товшинец, Н. Н., Евстафьев, И. Л. Редкие, краснокнижные и угрожаемые виды наземных млекопитающих Украины на территории Крыма: прошлое, настоящее, будущее. Сообщ. 2. Грызуны, хищные // Заповедники Крыма : Мат-лы III науч. конф. (22 апреля 2005 г.). — Симферополь : КРА «Экология и мир», 2005. — Ч. 2. — С. 184–189.
- Царик, Й. В., Шидловський, І. В., Головачов, О. В. та ін. Каталог рідкісних та червонокнижних видів тварин колекції Зоологічного музею. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — 59 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова — Київ : Глобалконсалтинг, 2009. — 600 с. — ISBN 978-966-97059-0-7.
- Червона книга УРСР (Видання 1980 р. Тваринний і рослинний світ) // Портал «Природа України» / Designed by: A. Grachev. — 2010–2014. — <http://nature.land.kiev.ua/red-book-80.pdf>.
- Шевченко, Л. С. Хищные Carnivora, Зайцеобразные Lagomorpha (дополнение) / ННПМ НАН Украины. — Киев, 2007. — 80 с. — ISBN 978-966-02-4462-7. — (Каталог колекцій Зоологічного музею. Млекопитающие; Вып. 3).
- Tikhonov, A., Cavallini, P., Maran, T. et al. *Mustela eversmanni* (Putois des Steppes, Steppe Polecat, Steppe Weasel) // IUCN Red List of Threatened species. Version 2014.3. — 2008. — <http://goo.gl/qRWZug>.